

УДК 159.942-053.4:316.614

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2024.4.6>**Людмила ЛІСОВА**

студентка кафедри психології, Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

**ОСОБЛИВОСТІ І ЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДЛЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ**

У статті обґрунтовано проблему соціально-емоційного розвитку дітей дошкільного віку, з огляду на дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців. Авторка вважає цей аспект важливим фактором для всебічного розвитку дитини, її успішної адаптації до соціального середовища, збереження фізичного та психічного здоров'я, а також підготовки до шкільного навчання. На основі результатів наукових досліджень, соціально-емоційний розвиток визначається як здатність дитини дошкільного віку усвідомлювати свої емоції та емоції оточуючих, а також володіти навичками соціальної взаємодії та спілкування з дорослими та однолітками.

Особливу увагу приділено ролі педагогів і батьків у формуванні соціально-емоційної сфери дитини. У дослідженні зазначається, що дошкільний вік є чутливим періодом для розвитку таких якостей, як емпатія, здатність до співчуття, соціальна відповідальність та вміння будувати стосунки. Висвітлено значення інтерактивних методів навчання, які сприяють емоційному збагаченню дітей та формуванню позитивної взаємодії у групах.

Аналіз літератури засвідчує, що соціально-емоційний розвиток є багатокomпонентним процесом, що охоплює пізнавальну, емоційну та поведінкову складові. Наукові підходи до цієї проблематики акцентують увагу на необхідності врахування індивідуальних особливостей дітей, їхнього темпераменту, особистісних рис, умов виховання та середовища. Доведено, що діти, які отримують підтримку у своєму соціально-емоційному розвитку, демонструють кращі результати у навчанні, мають вищий рівень самооцінки, а також менше схильні до конфліктів у колективі.

У статті пропонуються практичні рекомендації для вихователів і батьків, спрямовані на розвиток емоційного інтелекту у дітей. Описані ефективні прийоми створення сприятливого середовища для емоційного розвитку, такі як використання рольових ігор, казкотерапії, арттерапії та інтерактивних вправ. Особливу увагу приділено питанням формування емоційного самоконтролю у дітей, здатності розпізнавати та регулювати власні емоції, конструктивно реагувати на стресові ситуації та труднощі.

Узагальнюються, що соціально-емоційний розвиток дітей дошкільного віку є одним із ключових напрямів сучасної педагогіки, що вимагає системного підходу та всебічної підтримки. Результати дослідження можуть бути використані у практиці роботи закладів дошкільної освіти, а також у підготовці методичних матеріалів для вихователів і педагогів.

Ключові слова: діти дошкільного віку, соціально-емоційний розвиток, емоційний розвиток, соціальний розвиток; соціалізація.

**Lyudmila Lisova. FEATURES AND SIGNIFICANCE OF EMOTIONAL
DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN FOR SOCIAL ADAPTATION**

The article presents a substantiation of the problem of socio-emotional development of preschool children by domestic and foreign scholars. The author considers socio-emotional development to be one of the important prerequisites for the full development of a preschool child, effective adaptation to life in society, preservation of physical and mental health, and preparation for schooling. Taking into account the achievements of domestic and foreign scientific research, socio-emotional development is interpreted as the ability of a preschool child to perceive both his or her own emotions and the emotions, thoughts, and preferences of others, to have skills of social behavior and communication with adults and peers.

Particular attention is paid to the role of teachers and parents in shaping the child's social and emotional sphere. The study notes that preschool age is a sensitive period for the development of such qualities as empathy, compassion, social responsibility, and the ability to build relationships. The importance of interactive teaching methods that contribute to the emotional enrichment of children and the formation of positive interaction in groups is highlighted.

The analysis of the literature shows that socio-emotional development is a multicomponent process that includes cognitive, emotional and behavioral components. Scientific approaches to this issue emphasize the need to take into account the individual characteristics of children, their temperament, personal traits, upbringing and environment. It is proved that children who receive support in their social and emotional development demonstrate better academic results, have a higher level of self-esteem, and are less prone to conflicts in the team.

The article offers practical recommendations for educators and parents aimed at developing emotional intelligence in children. Effective techniques for creating a favorable environment for emotional development, such as role-playing games, fairy tale therapy, art therapy, and interactive exercises, are described. Particular attention is paid to the formation of emotional self-control in children, the ability to recognize and regulate their own emotions, and to respond constructively to stressful situations and difficulties.

It is summarized that the socio-emotional development of preschool children is one of the key areas of modern pedagogy, which requires a systematic approach and comprehensive support. The results of the study can be used in the practice of preschool education institutions, as well as in the preparation of methodological materials for educators and teachers.

Key words: preschool children, socio-emotional development, emotional development, social development, socialization.

Постановка проблеми. Соціально-емоційний розвиток дитини має ключове значення, адже саме в дошкільному віці формуються основи особистості, мовлення, емоційної

сфери, закладаються етичні та моральні принципи, а також визначаються підходи до ставлення до себе та оточення. Рівень емоційного розвитку суттєво впливає на успішність соці-

алізації дошкільника, оскільки емоції відіграють вирішальну роль у регуляції пізнавальних процесів, характеру дій тощо. Особлива актуальність цієї проблеми зумовлена тим, що емоційний розвиток є невід'ємною частиною психічної діяльності дитини, визначаючи її поведінку та всі види діяльності. Зважаючи на це, дослідження соціально-емоційного розвитку дітей дошкільного віку як наукової проблеми є вкрай необхідним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій демонструють відсутність загальноприйнятого визначення поняття «соціально-емоційний розвиток дітей дошкільного віку». Однак, об'єднання змісту дефініцій «соціальний» і «емоційний», а також врахування особливостей дошкільного дитинства дають змогу розкрити сутність та значущість цього феномену. Зокрема, розвиток емоційної сфери дітей цього віку досліджували О. Вовчик-Блакитна, Т. Кириленко, К. Крутій, Р. Павелків, А. Ревть, Н. Трофайло та інші. Усі вони підкреслюють важливість емоційного розвитку як ключового елементу загального психічного становлення дитини в перші сім років життя.

Проблема соціалізації дітей дошкільного віку, зокрема її різні аспекти, знайшла відображення у працях Л. Артемової, А. Богущ, Н. Гавриш, О. Рейпольської, І. Рогальської-Яблонської, О. Кононко та інших. Окрім цього, спостерігається зростання інтересу науковців і практиків до формування соціальної компетентності у дошкільників. Над цим питанням працювали С. Бойко, А. Бочагова, Л. Карнаух, О. Кононко, О. Литвишко, С. Матвієнко та інші.

Варто також відзначити впровадження з квітня 2023 року в українській системі дошкільної освіти шведської програми соціально-емоційного розвитку «Веселі друзі» в межах проекту «Сприяння освіті». Ця програма базується на наукових дослідженнях і концепціях, розроблених організацією CASEL (Collaborative Association for Social and Emotional Learning), а також на працях психологині Боділ Веннберг, яка спеціалізується на вивченні емоційного інтелекту.

Таким чином, інтеграція зарубіжного та вітчизняного досвіду в галузі соціально-емоційного розвитку відкриває нові перспективи для вдосконалення освітнього процесу та виховання дітей дошкільного віку [5].

Метою статті є розкриття сутності, значущості та ключових аспектів соціально-емоційного розвитку дітей дошкільного віку, аналіз сучасних наукових підходів до цієї проблеми, а також узагальнення досвіду впровадження інноваційних програм, спрямованих на формування соціальної компетентності та емоційного інтелекту дошкільників.

Виклад основного матеріалу. Від народження до початку шкільного навчання

дитина проходить складний етап розвитку, протягом якого засвоює основи соціальної поведінки, формує власну емоційну картину світу та переймає досвід людського спілкування, що накопичувався століттями. У зв'язку з цим дошкільний вік розглядається як важливий період формування особистості, коли закладаються основи вихованості, розвиваються моральні уявлення, почуття та звички [4, с. 176]. Згідно з даними вітчизняних медико-психологічних досліджень, перехід від дошкільного до шкільного віку є надзвичайно складним для емоційно-особистісного розвитку дитини. У цей час особливої актуальності набуває проблема формування її «емоційного світосприймання та світовідчуття» [7, с. 21]. Гра є провідною діяльністю дошкільного віку, у процесі якої діти освоюють інші види діяльності, формуються ключові психічні та особистісні новоутворення, інтенсивно розвивається інтелект і поступово закладається готовність до шкільного навчання. Як підкреслюють І. Гобот і Ю. Котяхова, «суттєвою особливістю дошкільного віку є поява різноманітних стосунків із однолітками, формування дитячої спільноти. Власна внутрішня позиція дитини дошкільного віку щодо інших людей характеризується усвідомленням свого Я і значущості власних учинків, а також великим інтересом до світу дорослих, їхньої діяльності та взаємин» [1, с. 37].

У дошкільному віці проблема соціалізації особистості набуває особливого значення, оскільки цей період є початковим етапом формування дитини як активного суб'єкта діяльності, спілкування та пізнання. Як зазначають автори монографії «Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ», це зумовлено тим, що особистість уже на цьому етапі включається у важливі сфери суспільного життя. У цей період активно розвиваються взаємовідносини з іншими людьми, засвоюються елементарні поняття, а також формуються вміння та навички рольової поведінки, що відображають суспільні відносини [6, с. 5].

Т. Грицишина підкреслює, що процес соціалізації дитини дошкільного віку «відбувається у період особистісного становлення та взаємодії з соціальним оточенням. Система соціальних зв'язків створює підґрунтя для активного засвоєння суспільного досвіду та формування образу соціального світу» [2, с. 15]. Авторка трактує соціальний розвиток особистості як «взаємопов'язаний процес соціалізації та індивідуалізації дитини дошкільного віку. З одного боку, цей процес включає засвоєння соціокультурного досвіду у вигляді правил, норм, моделей поведінки, еталонів дій та взаємодії людей у соціумі, а з іншого боку, він сприяє розвитку сутнісного

«Я» дитини, формуванню її індивідуальності та неповторності, надаючи певну автономність та незалежність від соціуму, здатність ефективно і гармонійно адаптуватися до змінюваного соціального середовища» [2, с. 15].

Соціалізація є безперервним процесом, який триває протягом усього життя людини, при цьому дошкільний вік є надзвичайно важливим етапом для входження дитини у світ соціальних відносин. Ми вважаємо, що соціальний розвиток – це процес, в якому дитина дошкільного віку засвоює цінності, традиції свого народу та культуру суспільства, в якому вона живе. Соціальний розвиток дитини відбувається за двома основними напрямками: через засвоєння правил взаємовідносин між людьми та через взаємодію дитини з предметами навколишнього світу. Важливою є не лише передача знань про структуру суспільства та правила поведінки в ньому, а й створення умов для набуття особистого соціального досвіду. Адже соціалізація передбачає активну участь дитини у процесі оволодіння культурою людських відносин, засвоєння соціальних норм і ролей, а також вироблення психологічних механізмів соціальної поведінки.

Н. Трофаїл визначає дошкільний вік як перший етап соціалізації дитини, час її залучення до загальнолюдських цінностей, встановлення перших взаємин з іншими людьми, а також період інтенсивного розвитку емоційної сфери, що значно впливає на особистісний розвиток і здатність дитини оволодівати різними видами діяльності [9]. Дослідниця звертає увагу на те, що «дошкільник не здатен самостійно виражати свої емоції та почуття без спеціального навчання, оскільки здатність контролювати свої дії та емоції розвивається протягом усього дошкільного періоду. Емоції проходять шлях поступового розвитку, набуваючи дедалі більшого змісту та складних форм прояву під впливом соціальних умов життя і виховання. Емоційний розвиток дошкільника пов'язаний з виникненням нових інтересів, мотивів і потреб. Інтенсивно розвиваються соціальні емоції та моральні почуття. Зміни в емоційній сфері тісно пов'язані з розвитком мотивації, пізнавальних процесів і самосвідомості особистості» [9].

Погоджуємося з Н. Трофаїлою, яка зазначає, що «розвинута сфера емоцій і почуттів дозволяє людині здобувати власний досвід пізнання соціального та предметного оточення. Тому вихователям і батькам слід постійно піклуватися про розвиток емоційної сфери дитини, зокрема в контексті її соціального оточення, природного середовища та в різних видах організованої діяльності» [9].

Цінними є організаційно-методичні аспекти забезпечення емоційного розвитку дитини, виокремлені С. Тафінцевою. Це

включає: 1) прийняття дитячих переживань, тобто не знецінювати емоції дитини. Дорослі часто спілкуються з дитиною як із об'єктом, «недорослим», ігноруючи її емоційні прояви або навіть забороняючи їх вираження. У таких стосунках дитина може приховувати свої емоції, побоюючись, що це засмутить дорослих або що її осудять (наприклад, коли дитина радіє, а інші члени сім'ї сумують і плачуть); 2) називання емоції, адже коли емоція має ім'я, дитині легше справлятися з ситуацією. Дорослі часто є основою для комфортного життя дитини, і вона спостерігає за ними, прагнучи зрозуміти природу своїх почуттів та навчитися контролювати емоції; 3) використання вправ для зняття емоційного напруження, оскільки для стабілізації психічного та фізичного стану дитини рекомендується застосовувати спеціальні вправи для усунення наслідків перевтоми та нервово-емоційної напруги; 4) використання ігор з емоціями. Оскільки гра є природним способом для дітей звільнитися від дискомфорту та напруги, цей вид діяльності є оптимальним для емоційного розвитку дитини в психологічній практиці [8, с. 41–43].

Учена А. Ревть, досліджуючи емоційну сферу дитини дошкільного віку, стверджує, що емоційний розвиток є соціальним процесом, який відбувається від соціального до індивідуального рівня. Емоції визначають взаємодію дитини з навколишнім середовищем і спрямовують її поведінку. Життєвий досвід дошкільника в основному базується не на пізнанні об'єктивних характеристик речей, а на переживаннях приємного чи неприємного [6, с. 191].

Цінною для нас є думка Н. Ісмаїлової, яка підкреслює, що у дітей дошкільного віку соціальні та емоційні якості розвиваються взаємопов'язано. Дитина коригує свій емоційний стан відповідно до норм соціального середовища, в якому вона знаходиться. Погоджуємося з авторкою, що «через соціально-емоційний розвиток у дітей формуються позитивні ставлення до людей, доброта, турбота, взаємодопомога, здатність співчувати, вирішення конфліктів тощо. Діти набувають базових навичок ігрової, трудової та практичної діяльності, правил поведінки в колективі. У цей період виникають різноманітні форми первинної взаємодії дітей з дорослими та однолітками» [3, с. 176]. Для підтримки соціально-емоційного розвитку дитини Н. Ісмаїлова пропонує такі методи: виражати свої почуття через міміку та слова; заохочувати дітей помічати зміни та формувати позитивне ставлення до них, проводячи бесіди про зміни в навколишньому середовищі та родині; завжди будувати стосунки з дитиною на основі уваги, поваги та любові; залучати дитину до рольових ігор,

даючи їй можливість виступати в різних ролях і поводитися відповідно до них. Дослідниця виділяє такі очікувані навички в сфері соціально-емоційного розвитку дитини: дотримання простого етикету спілкування; висловлення бажань і почуттів; вміння співпрацювати (грати з однолітками та дорослими, брати участь у дискусіях); цінування бажань інших; розуміння емоційного стану як свого, так і інших; прагнення виконувати завдання самостійно, використовуючи вирази типу «Я зроблю це» або «Я це знаю»; формування особистісних якостей; розуміння понять добра і зла, красивого і потворного, правди і брехні; вираження емоцій (радість, смуток, страх, хвилювання) словами та через дії; здатність робити вибір і пояснювати свої вподобання; вміння визнавати і оцінювати свої досягнення; сприйняття зауважень від дорослих і намагання їх реалізувати; толерантне ставлення до однолітків під час гри; здатність донести свої ідеї під час спілкування; вміння ділитися ролями з друзями під час гри [3, с. 180].

Зарубіжні науковці визначають соціально-емоційний розвиток як «поступовий інтеграційний процес, завдяки якому діти здобувають здатність розуміти, переживати, виражати емоції та керувати ними, а також розвивати значущі стосунки з іншими. Соціально-емоційний розвиток охоплює широкий спектр навичок, включаючи, але не обмежуючись ними: самосвідомість, спільну увагу, теорію розуму (або розуміння поглядів інших), самооцінку, регулювання емоцій, розвиток дружби і ідентичності» [10, с. 180]. Отже, особистість, яка володіє вираженою

здатністю до розуміння своїх емоцій та емоцій інших людей, а також здатністю управляти емоційною сферою, відзначається адаптивністю і ефективністю у спілкуванні та взаємодії з оточуючими.

О. Передрій зазначає, що на соціально-емоційний розвиток дитини значний вплив мають різноманітні «сімейні» чинники, зокрема: емоційна атмосфера в родині, рівень освіти та достатку батьків, система їхніх очікувань і цінностей, а також інтенсивність спілкування з прабатьками. Авторка вважає, що дошкільний вік є критично важливим для як соціального, так і емоційного розвитку дитини. Саме тому батьки повинні зосереджуватися на правильному розвитку цих аспектів, оскільки це впливає на подальшу соціальну адаптацію дитини [4, с. 192].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Соціально-емоційний розвиток є однією з основних передумов для всебічного розвитку дитини дошкільного віку, її ефективною адаптації до соціуму, збереження фізичного і психічного здоров'я, а також підготовки до шкільного навчання. Ось чому, на основі наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів, ми визначаємо соціально-емоційний розвиток як здатність дитини сприймати свої власні емоції та емоції, думки й уподобання інших людей, володіти навичками соціальної поведінки та ефективно спілкуватися з дорослими й однолітками. У подальших дослідженнях важливо зосередитися на вивченні педагогічних умов, що сприяють формуванню соціальної компетентності дітей дошкільного віку.

Література:

1. Гобот І. Ю., Котяхова Ю. М. Наступність роботи психологів дошкільного навчального закладу та школи. Адаптація дітей до навчання у школі в діяльності психологічної служби : методичні рекомендації / за наук. ред. В.Г. Панка. Електрон. дані. Київ : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. С. 35–48.
2. Грицишина Т. І. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку як соціально-педагогічна проблема. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 2016. № 12. С.12–15.
3. Ісмаїлова Н. Способи формування соціально-емоційного розвитку у дітей дошкільного віку. *Науково-теоретичний альманах "Грані"*. 2023. Том 26. № 3. С. 176–181.
4. Передрій О. Вплив сім'ї на соціально-емоційний розвиток дитини дошкільного віку. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 1 (64). С. 190–193.
5. Програма соціально-емоційного розвитку "Веселі друзі". URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/doshkilna-osvita-2/diyalnist-the-lego-foundation-u-doshkilli-ukraini/programa-sotsialno-emotsiynogo-rozvitku-veseli-druzi>
6. Ревть, А. ЕМОЦІЙНА СФЕРА ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ. Збірник наукових праць «SCIENTIA», (10 березня 2023 р.; Валенсія, Іспанія), 2023, 189–191.
7. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ : монографія / Н. Гавриш, О. Рейпольська та ін. ; за заг. ред. О. Рейпольської. Київ – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 280 с.
8. Тафінцева С. Емоційний розвиток дітей у психологічній практиці: організаційно-методичні аспекти. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія*. 2022. Вип. 2 (55). С. 39–44.
9. Трофаїла Н. Д. Емоційний розвиток дітей дошкільного. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 1.45. С. 155–158.
10. Cohen J., Onunaku N., Clothier S., Poppe J. Helping young children succeed: Strategies to promote early childhood social and emotional development. (Research and Policy Report). Washington, DC: National Conference of State Legislatures, 2005. P. 1–20.